

ผู้หญิงล้านนากับการศึกษา
Lanna Women and Education

ภักดีกุล รัตนา

Pakdeekul Ratana

อาจารย์ ดร. สาขาวิชาสังคมศาสตร์การศึกษา

ภาควิชาพื้นฐานและพัฒนาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Chiang Mai University

⊙ บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และการปรับเปลี่ยนทางการศึกษาของผู้หญิงในสังคมล้านนาตั้งแต่ยุคจารีตจนถึงยุคสร้างชาติสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยผลของการศึกษาพบว่าการได้รับการศึกษาของผู้หญิงล้านนามีความเกี่ยวข้องและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่สอดคล้องและแวดล้อมอยู่ในแต่ละช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ โดยช่วงเวลาในอดีตอาจเกิดความเข้าใจว่าผู้หญิงล้านนามีโอกาสทางการศึกษาค่อนข้างน้อย เพราะขนบประเพณีและระบบการศึกษาแบบจารีตที่จำกัดพื้นที่การศึกษาเฉพาะในวัด จนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ สังคมล้านนาเกิดการเปลี่ยนแปลงทางบริบทอย่างมากจากความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมกับอำนาจภายนอกที่เข้ามา การเข้ามาของกลุ่มมิชชันนารีตะวันตก ผู้หญิงล้านนาได้รับแนวคิดทางการศึกษาและโลกทัศน์แบบใหม่ผ่านการศึกษาในโรงเรียนของมิชชันนารีที่มีแนวคิดและอุดมการณ์อย่างตะวันตก และรัฐสยามที่เข้ามาพร้อมกับการจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชล้านนาภายใต้แนวคิดรัฐชาติสมัยใหม่และการเป็นพลเมืองไทย การจัดการศึกษาในล้านนาจึงเป็นการต่อรองอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นจากการนำนโยบายจากส่วนกลางมาปรับใช้ ซึ่งท้ายที่สุดวัฒนธรรมการศึกษาแบบสยามก็ได้เข้ามาแทนที่อย่างเต็มรูปแบบและส่งผลต่อการจัดการศึกษาในท้องถิ่นและต่อรูปแบบการศึกษาของผู้หญิงเหนือ

คำสำคัญ : ผู้หญิง, ล้านนา, การศึกษา, โรงเรียน, มิชชันนารี, สยาม

⊙ Abstract

This article aims to study the historical background and paradigm shift in education of Lanna women from the conservative to the nation-building era during The Plaek Phibunsongkram (Chom Phon Por Phibunsongkram) period. The study found that Lanna women's education has relevancies and changes according to the consistent context and environment in each historical phrase. From the past, Lanna women could be identified as having relatively low educational opportunities because of the conservative educational system that limited their participation that was prevalent only in the monasteries. During the 25th century, Lanna society saw tremendous changes with political relationships, changing economic and social cultural contexts in the face of external powers. The arrival of western missionaries introduced new educational concepts and attitudes through the mission schools with various attached ideologies of the West. In addition, the emergence of the Siam nation-state, with the change of Lanna's status as Siam dependency into that of integral citizenship of the Siamese kingdom, has become a 'negotiations' ideology which has been derived from centralized policy development. At last, the changing Siam educational culture has affected the limitations in educational participation of northern women.

⊙ บทนำ

ประวัติศาสตร์ เปรียบเสมือนบทเรียนบทหนึ่งของชีวิตมนุษย์ เพราะประวัติศาสตร์เป็นแหล่งข้อมูลเพื่อศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตและใช้เป็นแนวทางสร้างความเข้าใจต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์จึงเป็นเสมือน “บทสนทนาอันไม่สิ้นสุดระหว่างปัจจุบันกับอดีต” (“History is an ending dialogue between the present and past”) (Carr, 2017) การศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงล้านนาในประวัติศาสตร์ล้านนาในที่นี้จึงเป็นเหมือนการสร้างบทสนทนาถึงบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงเพื่อฉายชัดถึงการดำเนินชีวิตในอดีตของพวกเธอเหล่านั้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาส่วนใหญ่มักเน้นที่บทบาทและเรื่องราวทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเพศชาย ขณะที่บทบาทของผู้หญิงในประวัติศาสตร์มักพบเป็นเพียงส่วนน้อย ด้วยหลักฐานการศึกษาที่ค่อนข้างจำกัด ทำให้บางครั้งภาพของผู้หญิงล้านนาในประวัติศาสตร์ถูกบดบังด้วยมายาคติบางประการ ในบทความนี้จึงต้องการนำเสนอเรื่องราวหรือบทบาทของผู้หญิงล้านนากับการศึกษาตั้งแต่ยุคจารีตที่มีธรรมเนียมปฏิบัติแบบเก่า จนถึงยุคสมัยของการรับการศึกษาแบบใหม่ที่มีผลเกี่ยวข้องกับบริบทด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมภายในอาณาจักรล้านนาและบริบทที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและกลุ่มคนภายนอกอาณาจักร อาทิ กลุ่มมิชชันนารี และรัฐสยาม ซึ่งทำให้เห็นลำดับเวลาของการศึกษาในล้านนา แนวคิดและการสร้างเนื้อหาและหลักสูตรความรู้ที่ผู้หญิงเหนือได้รับอย่างน่าสนใจ

อาณาจักรล้านนาเป็นอาณาจักรเก่าแก่แห่งหนึ่งที่มีอายุกว่า ๗๒๒ ปี คำว่า “ล้านนา” ตามความหมายที่ปรากฏในภาษาบาลี คือ ทส ลกฺข เขตฺต นคร แปลว่า เมืองสิบแสนนา หรือ ล้านนา หมายถึงดินแดนที่มีที่นาจำนวนมาก อาณาจักรล้านนาประกอบด้วย ล้านนาตะวันตก คือกลุ่มเมืองในเขตที่ราบลุ่ม

แม่น้ำกก แม่น้ำอิง แม่น้ำปิง และแม่น้ำวัง และล้านนาตะวันออก คือกลุ่มเมืองในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน ปัจจุบันคือ ๘ จังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย โดยมีราชวงศ์มังรายเป็นราชวงศ์แรกที่ปกครองอาณาจักรล้านนา นับตั้งแต่ก่อตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นในปี พ.ศ.๑๘๓๙ โดยพระญามังราย (พ.ศ.๑๘๓๕-๑๘๕๔) กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายมีทั้งหมด ๑๗ พระองค์ สืบทอดตั้งแต่พระญามังรายจนถึงพระเมกุฏิสุทธิวงศ์หรือท้าวแม่กุ (พ.ศ.๒๐๙๔-๒๑๐๗) และรวมถึงสมัยของพระนางวิสุทธิเทวี (พ.ศ.๒๑๐๗-๒๑๒๑) ภายใต้อำนาจของพม่า รวมระยะเวลาทั้งสิ้น ๒๘๒ ปี จากนั้นเมื่อพระเจ้ากาวิละทรงทำสงครามขับไล่พม่าจากเมืองเชียงใหม่โดยความช่วยเหลือของสยามสำเร็จในปี พ.ศ.๒๓๑๗ พระองค์ทรงปรับปรุง ซ่อมแซม บูรณะ ปฏิสังขรณ์เมือง วัด และสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง พร้อมทั้งรื้อฟื้นพระราชพิธีสำคัญ ๆ ในสมัยราชวงศ์มังรายเพื่อสร้างสิทธิธรรมทางการปกครอง และสถาปนาราชวงศ์เชื้อเจ้าเจ็ดตนในฐานะตระกูลผู้ปกครองเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนาและยอมรับพระราชอำนาจสยามในฐานะหัวเมืองประเทศราช

การยอมรับอำนาจของราชอาณาจักรสยามของอาณาจักรล้านนาในพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ อาจแบ่งลักษณะปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจเป็นสองระยะ คือ ระยะแรกเป็นสมัยที่ล้านนาอยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๓๑๗ และระยะที่สอง สยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งการปกครองแบบมณฑล และดำเนินนโยบายรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามอย่างค่อยเป็นค่อยไปตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๑๗ จนกระทั่งสามารถปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นล้านนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลในชื่อว่า “มณฑลพายัพ” อย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ.๒๔๔๒ และส่งผลให้ท้ายที่สุดล้านนาถูกยกเลิกฐานะอาณาจักรทางตอนเหนือที่มีบทบาทในการปกครองตนเองและเมืองต่าง ๆ ก็ได้กลายเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยในปัจจุบัน

⊙ ผู้หญิงล้านนากับการศึกษาในสมัยจารีตและการค้นพบทางการศึกษา

ประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาของผู้หญิงล้านนาในสมัยจารีตที่ขนบธรรมเนียมได้รับอิทธิพลของคติทางพุทธศาสนาจากรากฐานความคิดที่ว่าผู้หญิงไม่สามารถบวชเรียนเป็นภิกษุได้ ส่งผลให้ขนบธรรมเนียมวางบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงต่างจากผู้ชาย คือ ส่วนใหญ่ผู้ชายเมื่อถึงวัยสมควรก็มักจะบวชเรียนและได้รับการสั่งสอนฝึกฝนอบรมให้มีความรู้เพื่อรับราชการหรือถูกเกณฑ์เพื่อรับใช้รัฐ ส่วนผู้หญิงมักจะมีหน้าที่รองลงไป เช่น ปรนนิบัติดูแลคนในครอบครัว หรือเรียนรู้วิชาชีพทำนาทำไร่และงานในครัวเรือน และเชื่อว่าผู้หญิงคงจะไม่มีโอกาสทางการศึกษามากนัก

การจัดการศึกษาในล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย ได้แบ่งเป็นสองฝ่ายคือ ในอาณาจักรที่มีการเรียนรู้วิชาชีพทั้งการทหารและพลเรือน สถานศึกษาคือในคุ้ม (วัง) หรือที่บ้าน และฝ่ายศาสนจักรซึ่งเป็นแหล่งของการเรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อมีความรู้และความสามารถออกไปรับราชการหรือการทำมาหากิน โดยจะต้องบวชเรียนก่อนและศึกษาในวัด มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาษาบาลี ทั้งการอ่านการเขียน ความรู้พระธรรมคำสอนในพุทธศาสนาและวิชาการดำรงชีวิต โดยครูผู้สอนคือพระภิกษุสงฆ์[๑] ประกอบด้วย “ตุ๊หลวง” (หรือ “ธุหลวง) คือ พระภิกษุเจ้าอาวาส ทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ “ตุ๊บาละก๋า” (หรือ “ธุบาละกา” ที่ภาคกลางเรียกว่า “พระมัชฌิมะ”) คือพระภิกษุที่มีพรรษาสูงกว่า ๕ พรรษา ทำหน้าที่เป็นครูผู้สอนทั้งพระและเณร และ “ตุ๊หนาน” (หรือ “ธุหนาน”)

---

[๑] รูปแบบการปกครองพระสงฆ์ในล้านนาจะมีขั้นและลำดับผู้อยู่วัดดังนี้ ขะโยม (เด็กวัด) พระหน้อย (สามเณรรุ่นเยาว์) พระใหญ่ (สามเณรวัยรุ่น) พระโค่ง (สามเณรผู้ใหญ่ที่มีอายุใกล้จะอุปสมบท) พระปู่ (สามเณรผู้ใหญ่ เลยวัยอุปสมบท) ธุหน้อย (ธุขนาน ภิกษุที่อายุน้อยไม่ได้เป็นเจ้าอาวาส) ธุบาละกา (รองเจ้าอาวาสทำหน้าที่ดูแลรักษา) และธุหลวง (เจ้าอาวาส) (พระครูอดุลยสีลกิตติ์, ๒๕๔๖).

คือผู้ที่เคยผ่านการบวชเรียนเป็นพระมาก่อนทำหน้าที่สอนขะโยม หรือเด็กวัดทั้งหลาย

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษากฎหมายโบราณล้านนากฎหมายคลองเจือแห่งพระเจ้ากือนา ซึ่งเป็นกฎหมายตามหลักวินิจฉัยทางพระพุทธศาสนาปรากฏในสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ.๑๘๙๘-๑๙๒๘) ที่ทรงตัดสินคดีความด้วยพระองค์เองและยังได้นิมนต์พระสงฆ์มาร่วมพิจารณาคดีความ พบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงล้านนาโดยเฉพาะด้านการศึกษา ในคดีหมายเลข ๑๐ คดี “หมื่นลุงช่วยนางศรีโสภาฟ้องม้าโรงสินผัว”

คดี “หมื่นลุงช่วยนางศรีโสภาฟ้อง “ม้าโรงสิน” ผัว” ปรากฏในกฎหมายคลองเจือแห่งพระเจ้ากือนาว่าด้วยคดีความระหว่างม้าโรงสินคนบ้านช่างถ้วยเมียตายเป็นพ่อม่ายกับนางศรีโสภาคนบ้านรั้วเป็นแม่ร้าง ทั้งสองมาอยู่กินกันโดยนางศรีโสภาย้ายมาอยู่เรือนม้าโรงสิน นางศรีโสภาไปยืมเงินพี่สาว ๑๕๐ เพื่อมาใช้จ่ายค่ากินอยู่ ม้าโรงสินไม่พอใจที่นางไม่บอก และกล่าวว่านางศรีโสภาวัน ๆ ไม่ทำงานอะไร **เอาแต่อ่านอุสสาบารส และบทโคลงเท่านั้น** นางศรีโสภาจึงตอบกลับไปว่า *“...กูอ่านหนังสือช่างกูสัง บ่ยืมปากไผมาว่ามาอ่านเดว่าอั้น..”* จึงเกิดการทะเลาะตบตีกันขึ้น นางศรีโสภาไปฟ้องหมื่นลุงผู้เป็นลุงว่าม้าโรงสินทะเลาะตบตีและทำร้ายนาง หมื่นลุงจึงไปแจ้งแก่จ่าทั้งสอง[๒] ว่านางศรีโสภาจะฟ้องม้าโรงสินสามี ซึ่งตามจารีตแล้วคดีความสามประเภทที่หลวงไม่รับฟ้องคือ “เมียฟ้องผัว ลูกฟ้องพ่อแม่ และข้าฟ้องเจ้า” คดีความนี้จึงเป็นคดีพิเศษและเกิดกระบวนการไต่สวนขึ้น ซึ่งพระเจ้ากือนาทรงตัดสินความในคดีนี้ด้วยพระองค์เอง ความว่า นางศรีโสภาถูกพิจารณาโทษว่าผิดในฐานะโจรีภริยา[๓] เพราะจากการสืบความโดยจ่าทั้งสองพบว่านางศรีโสภาไม่ได้กู้ยืมเงินจากพี่สาว แต่โกหกสามี

---

[๒] ตำแหน่งขุนนางดูแลบ้านเมืองและมีร่วมพิจารณาคดีในฐานะคณะลูกขุน

[๓] ในพระไตรปิฎกได้จัดภรรยาเป็น ๗ ประเภทและหนึ่งในนั้นคือภรรยาประเภท “โจรีภริยา” คือภรรยาเสมอด้วยโจร คอยยักยอกผลาญทรัพย์ของสามี

ว่าไปกู้ยืมมา และหากสามีนำเงินไปใช้คืนก็ถือว่าล่มจมฉิบหายแก่ตัวเอง และหากม้าโรงสินต้องการขายนางศรีโสภาก็สามารถกระทำได้โดยไม่มีความผิด สุดท้ายม้าโรงสินได้กล่าวขอเลิกร้างกับนางศรีโสภา ส่วนหมื่นลุงนั้นมีผิดข้อฉันทาคติคือลำเอียงเข้าข้างหลานสาวจึงมีโทษถอดยศให้เป็นข้าตะพุ่นหญ้าม้าแทน (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๔๙ : ๑๐๐-๑๐๔).

จากคดีม้าโรงสินและนางศรีโสภานำไปสู่การตั้งคำถามเกี่ยวกับผู้หญิงกับการศึกษาในสังคมล้านนา เพราะปรากฏตามเนื้อความในคดีอันเป็นที่มาของการทะเลาะและฟ้องร้องกันในที่สุด คือ ม้าโรงสินกล่าวโทษนางศรีโสภาว่าไม่ทำหน้าที่แม่เรือน แต่กลับชอบเที่ยวเล่นหมากสกา และอ่านโคลงกลอน เช่น อุสสาบารส และโคลงสี่อื่น ๆ แทนการทำงานบ้าน *"...อยู่เรือนเพิ่นยูเยียะยูกินอยู่โถงด้วยหมากสกา อุสาบารศ สี่บทโคลงอยู่ บ่ดีแก่เจ้าซา ว่าอั้น"* แม้ว่าลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของนางศรีโสภาอาจจะไม่ตรงตามค่านิยมและรูปแบบของบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงที่ถูกกำหนดไว้ในสมัยจารีตคือ ให้มีหน้าที่ดูแลงานบ้านงานเรือน ทั้งการหุงหาอาหาร ดูแลบ้านเรือน จัดหาข้าวของเครื่องใช้ในเรือน เช่นเปี๊ยดหรือกระบุง หรือปั่นฝ้ายทอผ้าตามขนบของผู้หญิงที่ดีของสังคมตามที่ปรากฏในงานเขียนส่วนใหญ่ แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือนางศรีโสภาซึ่งเป็นหญิงชาวบ้านกลับอ่านหนังสือออก โดยเฉพาะสามารถอ่านงานวรรณกรรม เช่น โคลงอุสสาบารสซึ่งเป็นโคลงที่มีลักษณะพิเศษทั้งการแต่งและการอ่าน ถ้าเช่นนั้นแสดงว่าผู้หญิงในสังคมล้านนาไม่เฉพาะแต่ผู้หญิงชนสูงเท่านั้น แต่ยังหมายถึงผู้หญิงทั่วไปที่อาจจะมีโอกาสได้รับการศึกษาในระดับอ่านออกเขียนได้เลยทีเดียว

นอกจากนี้ ประเด็นเรื่องความสามารถทางการอ่านและการได้รับการศึกษาของนางศรีโสภาเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะนอกจากลักษณะของการจัดการศึกษาที่ทำให้เกิดความเข้าใจว่าการศึกษาในอดีตแทบไม่มีช่องว่างของโอกาสให้ผู้หญิงได้เรียนหนังสือเลย รวมถึงลักษณะของวรรณกรรมล้านนาที่ต้องมีทักษะการเรียนรู้ทั้งการพูด การอ่าน การเขียน รวมถึงเนื้อหาที่เป็นเรื่อง

เฉพาะทางที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และแม้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางโลก เช่น ร่าย[๔] และบทโคลงก็ยังต้องใช้ทักษะความเข้าใจต่อภาษาที่ใช้ในการจดจาร และเนื้อเรื่องที่มักจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีของอินเดีย ซึ่งคงจะไม่ใช่เรื่องง่าย นักหากมิได้รับการศึกษาหรือการฝึกฝนในการพูดอ่านเขียนมากพอ

อย่างไรก็ตาม เพื่อสร้างความเข้าใจให้มากขึ้นต่อประเด็นความสามารถพิเศษของนางศรีโสภา โดยเฉพาะประเด็นความสามารถทางการอ่าน ซึ่งอนุมานได้ว่านางศรีโสภาน่าจะได้รับการศึกษาด้วยนี้ จึงควรพิจารณาถึงลักษณะวรรณกรรมล้านนาในช่วงพุทธศตรรษที่ ๒๐-๒๒ ด้วยเช่นกันกล่าวคือ จากลักษณะของวรรณกรรมล้านนาในสมัยก่อนพบว่าส่วนใหญ่เขียนบนใบลานและสมุดข่อย โดยตัวอักษรที่ใช้จารคือ ตัวเมือง หรือตัวธรรม[๕] และ อักษรฝักขาม[๖] นั่นหมายความว่าผู้ที่จะสามารถขีดเขียนตัวอักษรได้ต้องได้รับการศึกษามาก่อน นอกจากนี้งานวรรณกรรมของล้านนาที่เขียนขึ้นในช่วงปี พ.ศ.๑๙๐๐-๒๑๐๐ หรือที่เขียนร่วมสมัยกับคดีความที่ปรากฏในกฎหมายคลองเจือแห่งพระญากือนานั้นมีลักษณะการแต่งและเนื้อหาที่หลากหลายประเภท เช่น ที่แต่งเป็นภาษาบาลี ได้แก่ *จามเทวีวงศ์* และ *ชินกาลมาลีปกรณ์* มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติพระพุทธศาสนาในหริภุญไชยและเชียงใหม่ จักรวาลทีปนี ความรู้เกี่ยวกับจักรวาลและโลก *เวสันตรทีปนี* หรือเวสันดรชาดก ประเภทร่าย ได้แก่ คำสอน*พระญามังราย* เนื้อหาเป็นคติคำสอน ประเภทโคลงสี่ดั้น ได้แก่ *อุสสาบารส* เนื้อเรื่องรับจาก

---

[๔] วรรณกรรมร้อยกรองของล้านนา สามารถจำแนกได้ ๖ รูปแบบ ได้แก่ โคลง ร่าย กาพย์ คำร่ำ ซอ และคร่าว (คณิเทพ ปิตุภูมินาค และคณะ, ๒๕๕๗: ๒๒๙)

[๕] ดัดแปลงจากอักษรมอญ ใช้เพื่อจารบนคัมภีร์ใบลาน พับสา เอกสารโบราณ มักใช้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น ตำรา ชาดก การกัลปนา บทกวีนิพนธ์ และค่าวซอ

[๖] เป็นการนำอักขรวิธีของอักษรธรรมล้านนามาผสมกับอักษรสุโขทัย นิยมใช้จารึกลงบนแผ่นหิน แผ่นโลหะ และฐานพระพุทธรูป รวมถึง อักษรไทยนิเทศ ซึ่งรับมาจากอักษรแบบสุโขทัย สันนิษฐานว่าเริ่มใช้ตั้งแต่หลังปี พ.ศ.๒๐๙๙ เป็นต้นมา มักใช้เขียนเรื่องราวทางโลก วรรณกรรมโคลงต่าง ๆ เช่น โคลงนิราศหริภุญไชย โคลงมังทรา เป็นต้น

วรรณคดีอินเดียตัวเอกชื่อท้าวบารสและนางอุสา และประเภทโคลงสี่สุภาพ ได้แก่ *นิราศหริภุญไชย* บรรยายการเดินทางของกวีจากเชียงใหม่ไปบูชาพระธาตุที่เมืองหริภุญไชย

ในที่นี้ขอยกตัวอย่างวรรณกรรมที่ถูกระบุว่านางศรีโสภานิยมอ่าน คือ เรื่องอุสสาบารส ซึ่งมีลักษณะฉันทลักษณ์ที่ไม่ง่ายนักทั้งจากรูปแบบการแต่งและลักษณะการอ่าน ที่เรียกว่า โคลงสี่ดั้น โดยฉันทลักษณ์ของโคลงสี่ดั้นจะแตกต่างจากฉันทลักษณ์ของโคลงสี่สุภาพ คือ โคลงสี่ดั้นต้องแต่งอย่างน้อย ๒ บท จะบังคับเสียงเอก ๗ เสียงโท ๔ โดยเสียงโทวรรคท้ายบาทที่ ๔ จะย้ายมาอยู่วรรคหน้า ทำให้เกิดเสียงโทคู่ที่ให้ความไพเราะจากกสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ซึ่งความพิเศษของฉันทลักษณ์ของโคลงสี่ดั้นนี้ทำให้เรื่องอุสสาบารสเป็นโคลงที่ได้รับความนิยมเพราะมีความสละสลวยของสัมผัส แม้จะอ่านยากกว่าแต่เมื่ออ่านแล้วได้รสสัมผัสที่งดงาม ประกอบกับเนื้อเรื่องของอุสสาบารสก็เป็นเรื่องที่มีอรรถรสกินใจด้วยนำเรื่องราวมาจากวรรณกรรมของอินเดียเรื่องรามเกียรติ์มาดัดแปลงให้เข้ากับท้องถิ่น โดยมีเนื้อเรื่องอยู่ว่า เจ้าเมืองทวาริกามีพระโอรสสององค์คือพระบารส และพระไทยราชกุมาร และมีพระธิดาชื่อสิริปทุมมา ส่วนที่เมืองกาสีนั้นพระยาพานมีธิดาชื่อ นางอุสสาซึ่งฤาษีที่เก็บนางอุสสามาเลี้ยงได้ถวายให้เป็นพระธิดา นางอุสสามีความงามมากจึงทำให้กษัตริย์จากเมืองต่าง ๆ ต่างมาประลองฝีมือกันเพราะต้องการอภิเษกกับนางอุสสา ซึ่งพระบารสชนะแต่พระยาพานไม่พอใจจึงจับพระบารสขังไว้ แต่สุดท้ายพระบารสสามารถหนีออกมาจากที่คุมขังได้และพานางอุสสากลับเมืองเพื่ออภิเษกกับนาง

ความนิยมและความสละสลวยของอักษรสัมผัสของโคลงอุสสาบารสนี้เองคงจะเป็นเหตุให้นางศรีโสภาใช้เวลาในการอ่านบทโคลงนี้มากกว่าจะทำหน้าที่ของแม่เรือนดังที่ม้าโรงสินได้กล่าวฟ้องเอาไว้ว่า นางศรีโสภา "*...ปั่นฝ้ายบ่ยัง ๕๐ น้ำฝ้าย...*" คือมีความเกียจคร้านในการทำงานอันเป็นเหตุแห่งคดีความจนพระเจ้ากือนาและขุนนางต้องว่าความตัดสินและบันทึกไว้เป็นหลักฐานใน

กฎหมาย และกลายเป็นเรื่องราวจากประวัติศาสตร์ที่นำเสนอบทสนทนาจากอดีตเกี่ยวกับผู้หญิงล้านนาในประเด็นของบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง ในอีกลักษณะหนึ่งที่ท้าทายระบบคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมโบราณ ทั้งค่านิยมเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง สถานภาพทางสังคม การรับรองสิทธิและสถานะในครอบครัว และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาที่ทำให้เห็นว่าผู้หญิงสามัญชนก็มีโอกาสได้เล่าเรียนและมีความรู้เช่นเดียวกันกับผู้ชาย

⊙ ผู้หญิงล้านนาและแนวคิดทางการศึกษาของมิชชันนารีชาวตะวันตก

จากบันทึกการเดินทางของมิชชันนารีตะวันตกพบว่าในช่วงประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ปรากฏการเดินทางเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาของคณะมิชชันนารีนิกายเพรสไบทีเรียน (Presbyterianism) ยังดินแดนสยาม ทั้งนี้เป็นผลจากพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการจะรับเอาศิลปวิทยาการของชาติตะวันตกเข้ามาพัฒนาบ้านเมือง จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตและสนับสนุนให้คณะมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาได้ โดยในปี พ.ศ.๒๔๐๒ มิชชันนารีคณะอเมริกันเพรสไบทีเรียนเริ่มเข้ามาทำการเผยแพร่ศาสนาในประเทศสยามเป็นครั้งแรกที่กรุงเทพฯ และต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๑๐[๗] มิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนโดยศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารีพร้อมด้วยภรรยาคือนางโซเฟีย บลัดเลย์ แมคกิลวารี และบุตรอีกสองคนจึงได้เดินทางขึ้นมายังมณฑลพายัพที่นครเชียงใหม่โดยมีภารกิจสำคัญคือเพื่อก่อตั้งคริสตจักรเพื่อสอนศาสนา การรักษาโรค และก่อตั้งโรงเรียนแบบตะวันตก นอกจากนี้การเข้ามายังอาณาจักรล้านนาของคณะมิชชันนารียังได้นำความรู้และวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่อีกด้วย

---

[๗] ตรงกับสมัยเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (เจ้าชีวิตอ้าว) ผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่ ๖ ในราชวงศ์เชื้อเจ้าเจ็ดตน

การที่จุดประสงค์หลักของการเข้ามาของมิชชันนารีคือการประกาศศาสนาคริสต์ และพบว่าหากต้องการให้คนล้านนาเข้าใจและยอมรับความเชื่อในศาสนาจำเป็นต้องวางรากฐานด้านการศึกษาเสียก่อนทำให้มิชชันนารีจึงสนใจวางรูปแบบการศึกษาสำหรับสามัญชนในล้านนา (กฤษณา เจริญวงศ์, ๒๕๒๗ : ๑๐๔) โดยหลักสูตรการสอนประกอบด้วยวิชาการฝีมือเพื่อนำไปประกอบอาชีพ นอกจากนี้ยังมีวิชาภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ และเลขคณิต เป็นต้น ซึ่งเป็นความรู้อย่างตะวันตก อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกการศึกษาอย่างตะวันตกยังคงจำกัดกลุ่มและไม่แพร่หลายนัก คนล้านนาส่วนใหญ่ยังคงยึดการศึกษารูปแบบเดิมที่มีศูนย์กลางการศึกษาอยู่ที่วัด และไม่ค่อยนิยมส่งลูกหลานไปเรียนในโรงเรียนมิชชันนารี ดังปรากฏว่ามิชชันนารีพยายามชักจูงให้ชาวบ้านส่งลูกหลานไปเรียน เช่นเสียเงินจ้างให้เด็กมาเรียน (เฟลตัส, ๒๕๓๐ : ๓๔)

เป็นที่น่าสังเกตถึงประเด็นหนึ่งที่มิชชันนารีชาวตะวันตกได้บันทึกไว้ในหนังสือ *กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว : อัตชีวประวัติของศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารี ดี ดี (๒๕๓๗)* คือประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงล้านนา *ประการแรก* คือ ศาสนาจารย์แมคกิลวารีและภรรยาพบว่าในเมืองเชียงใหม่มีผู้หญิงไม่มากนักที่สามารถอ่านออกเขียนได้ เพราะการศึกษาจำกัดอยู่ในวัดทำให้เด็กชายมีโอกาสเรียนได้มากกว่า อีกทั้งพบว่าครอบครัวที่เปลี่ยนมาเข้ารีตศาสนาคริสต์มีจำนวนเด็กหญิงมากกว่าเด็กชายคือมีนักเรียนหญิงประมาณ ๖-๘ คนที่เป็นนักเรียนประจำกินนอนอยู่กับครอบครัวแมคกิลวารี ทำให้ภารกิจแรกที่จัดทำคือก่อตั้งโรงเรียนสอนสตรีคริสเตียนขึ้นในเมืองเชียงใหม่ *ประการที่สอง*คือข้อสังเกตเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงว่ามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในครอบครัว ซึ่งเป็นผลมาจากโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ให้ความสำคัญแก่ผู้หญิง อาทิ การสืบทอดมรดกผ่านผู้หญิง การมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจทั้งในระดับชุมชนและครอบครัว เช่นที่ศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารี บันทึกว่า *“หลังจากการแต่งงาน ประเพณีทั่ว ๆ ไปของดินแดนแถบนี้กำหนดให้สามีอาศัย*

อยู่กับครอบครัวของภรรยา ซึ่งทำให้บุรุษผู้นั้นกลายเป็นสมาชิกของครอบครัวภรรยาไป และยังเป็นสมาชิกที่ไม่มีอำนาจใด ๆ ไประยะหนึ่งหรือจนกระทั่งโยกย้ายออกจากครอบครัวเดิมของตน" (แมคกิลวารี, ๒๕๓๗ : ๒๓๕.) หรือที่มิชชันนารีชื่อ ดร.วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ บันทึกไว้ในหนังสือชื่อ The Tai Race : The Elder Brother of the Chinese ว่า *"เมื่อแต่งงาน ชายจะต้องมาอยู่บ้านหญิง ผู้หญิงถือถุงเงินที่รับผิดชอบการใช้สอย สามีจะปรึกษาเธอด้านการเงิน"* และกล่าวถึงบทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงล้านนาว่า *"ผู้หญิงจะตื่นตั้งแต่เช้า ไปตลาดหาบเปี้ยด ทำงานสังสรรค์ พูดคุยกับเพื่อน ๆ ที่เป็นแม่ค้าด้วยกันก่อนกลับบ้าน"* (Dodd, ๑๙๒๓ : ๓๐๗)

หากพิจารณาจากมุมมองของชาวตะวันตกจะเห็นว่า คนกลุ่มนี้มองผู้หญิงล้านนาว่ามีบทบาทและศักยภาพทางสังคมและเศรษฐกิจอันเป็นผลจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในด้านต่าง ๆ ค่อนข้างมาก และเมื่อผนวกกับจุดประสงค์ที่ต้องการเผยแพร่คริสตศาสนาในล้านนาของมิชชันนารี ประกอบกับความสำคัญของบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงต่อความสัมพันธ์ในครอบครัวที่มีส่วนในการกล่อมเกลาและผลิตซ้ำอุดมการณ์ความคิดแก่สมาชิกในครอบครัว ส่งผลให้มิชชันนารีนำลักษณะดังกล่าวของผู้หญิงมาใช้เป็นประโยชน์ในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ เห็นได้จากที่ศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารีตั้งข้อสังเกตว่าหากครอบครัวใดที่แม่ยอมรับในศาสนาคริสต์แล้วสมาชิกคนอื่น ๆ ก็มักจะคล้อยตามได้ง่าย *"และลูก ๆ ก็คงจะคล้อยตามแม่อย่างไม่ต้องสงสัย...ถ้าเป็นแบบนี้ครอบครัวก็จะเป็นครอบครัวคริสเตียน และตามกฎทั่ว ๆ ไปแล้วพวกลูก ๆ ก็จะเป็นคริสเตียนตั้งแต่เยาว์วัย"* (แมคกิลวารี, ๒๕๓๗ : ๒๓๕.)

การให้ความสำคัญแก่ผู้หญิงในฐานะที่มีบทบาทในการขัดเกลาความคิดแก่สมาชิกในครอบครัว มิชชันนารีจึงพยายามส่งเสริมด้านการศึกษาแก่ผู้หญิงล้านนาให้มีความรู้และสามารถสร้างโอกาสในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม ด้วยมีแนวคิดเบื้องหลังที่ว่าเมื่อผู้หญิงมีความรู้ก็จะสามารถให้ข่าวสาร

โดยเฉพาะในด้านคริสตธรรมแก่ครอบครัวและสังคมได้ (รัตนาภรณ์ เศรษฐกุล, ๑๙๙๖ : ๖) พร้อมกันนั้นพบว่ามิชชันนารีได้นำโลกทัศน์แบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในล้านนาผ่านหลักสูตรการศึกษาในโรงเรียนเฉพาะสตรีที่ก่อตั้งขึ้นที่เชียงใหม่โดยนางโซเฟีย บลัดเลย์ แมคกิลวารี ในปี พ.ศ.๒๔๒๑ กล่าวคือนอกจากจะให้มีความรู้เพื่ออ่านออกเขียนได้เพื่อสามารถอ่านและศึกษาพระคัมภีร์แต่ยังผนวกแนวคิดเกี่ยวกับโลกทัศน์อื่น ๆ เข้าไปด้วย เช่น ฝึกอบรมมารยาทขนบธรรมเนียม การสมาคมติดต่อ การวางตัวในสังคม และงานบ้านแบบตะวันตก เช่น เย็บผ้า ทำอาหาร จัดโต๊ะอาหาร เรียนดนตรี และร้องเพลงแบบตะวันตก (Dodd, ๑๙๒๓ : ๓๐๗) ซึ่งเป็นการปลูกฝังและฝึกสอนให้ผู้หญิงที่เรียนหนังสือมีความรู้ควบคู่ไปกับงานการเรือน เช่นที่นางโซเฟีย บลัดเลย์ แมคกิลวารีสอนวิชาเย็บปักถักร้อยแก่เด็กหญิงที่มาเรียนด้วย และนางแอนนาเบล บริคส์ มิชชันนารีที่เชียงรายได้สอนให้หญิงสาวที่เข้ารับการอบรมให้อ่านออกเขียนได้ พร้อมกับสอนให้เย็บผ้า ทำอาหาร มารยาทบนโต๊ะอาหาร และงานจิปาถะอื่น ๆ (รัตนาภรณ์ เศรษฐกุล, ๑๙๙๖ : ๖) ทั้งนี้การสอนดังกล่าวเป็นไปเพื่ออบรมให้เป็นผู้หญิงที่เหมาะสมแก่การเลือกเป็นคู่ครอง (แมคกิลวารี, ๒๕๓๗ : ๒๓๕.) ทำให้ผู้หญิงล้านนาแม้จะได้รับการศึกษาแบบใหม่แต่ยังมิได้มีความรู้ในทางวิทยาการสมัยใหม่อย่างชัดเจน เพราะเนื้อหาการสอนยังคงเน้นให้ผู้หญิงดำเนินตามบทบาทและหน้าที่ตามคาดหวังของสังคม เช่นบทบาทของภรรยาและแม่ที่ดีผ่านการฝึกหัดงานด้านการเรือนเป็นสำคัญ นอกจากนี้การได้รับวิชาความรู้แบบตะวันตกนี้น่าจะยังจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้หญิงที่หันไปนับถือศาสนาคริสต์และผู้หญิงที่มีโอกาสใกล้ชิดกับกลุ่มมิชชันนารีเท่านั้น ขณะที่ผู้หญิงล้านนาส่วนใหญ่น่าจะยังคงมีวิถีชีวิตและความรู้ชุดเดิมแบบสมัยจารีต ส่วนการประกอบอาชีพภายหลังสำเร็จการศึกษาของผู้หญิงล้านนาในช่วงนี้น่าจะมีจำนวนไม่มากนัก

⊙ ผู้หญิงล้านนากับแนวคิดทางการศึกษาของสยาม

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ การเข้ามาของชาวตะวันตกยุคจักรวรรดินิยม และการขยายตัวของลัทธิล่าอาณานิคมมีผลต่อการพัฒนาสังคมของสยาม เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสยามเก่าพัฒนามากลายมาเป็น สยามใหม่อย่างรวดเร็วตามแบบความเจริญของชาวตะวันตก โดยเฉพาะเกิด แนวคิดอุดมการณ์ชาติแบบใหม่หรือการก่อรูปของรัฐชาติแบบที่เรียกว่ารัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์มีความจำเป็นเพื่อสร้างบูรณภาพของรัฐที่รวมศูนย์อำนาจ เพียงแห่งเดียว

จากการสืบค้นพบว่า แนวคิดปฏิรูปการศึกษาในหัวเมืองล้านนามีลักษณะ สัมพันธ์กับนโยบายการรวมศูนย์อำนาจของสยาม กล่าวคือ สยามมีความพยายาม ที่จะแปรสำนึกพลเมืองทั้งหมดในรัฐให้เป็นคนกลุ่มเดียวกันและอยู่ภายใต้ พระบรมเดชานุภาพเพียงหนึ่งเดียว จากแนวคิดนี้จึงส่งผลให้สยามดำเนินนโยบาย บูรณภาพดินแดนอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ผ่านการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชล้านนา ที่มี ความพยายามสร้างสำนึกความเป็น “ชาติเดียวกัน” และสร้างการรับรู้ต่อล้านนา ว่ามี สถานภาพเป็นส่วนหนึ่งของชาติ ดังพระราชดำรัสของพระองค์เมื่อปี พ.ศ.๒๔๒๘ ที่ว่า *“พระราชอาณาจักรอันกอปรด้วยหัวเมืองทั้งหลาย แผ่ขยายอยู่ในพื้นแผ่นดิน อันไพศาล มีราษฎรอาศัยอยู่ พูดภาษาเดียวกัน เพี้ยนกันบ้างดังนี้ เป็นเหตุ ที่เต็มใจ ยินดีของเราเป็นอันมาก ไทย ลาว ชนทั้งปวงนี้ก็นับถือตนเป็นพวกอยู่ ในชาติเดียวกันอันหนึ่ง แลตั้งตาหมายว่าเราเป็นเจ้าเป็นใหญ่อุปถัมภ์บำรุงทั้งสิ้น”* (พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จ, ๒๕๑๐ : ๓๔)

กล่าวโดยสรุปคือ จากแนวคิดอุดมการณ์เรื่อง “ชาติ” นี้สยามได้ใช้การศึกษา เป็นเครื่องมือหนึ่งในการขยายอุดมการณ์ให้กว้างขวางขึ้น ผ่านนโยบายการจัด ระบบการศึกษาของรัฐสยามในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้าง

ความสำนึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยใช้วิธีการสอนความรู้ที่ใช้ภาษาไทยเป็นสำคัญ (หจช., ร.๕ ศ.๒/๑๐ พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ.๑๒๔) โดยแนวคิดนี้เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สยามดำเนินนโยบายสร้างความเป็นพลเมืองไทยที่กระทำผ่านระบบการศึกษา ด้วยการสร้างโรงเรียนที่ใช้ภาษาไทยในการสอน โดยมีพระบรมราโชบายจัดการศึกษาในมณฑลพายัพเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการโดยไม่ต้องนำข้าราชการจากกรุงเทพฯ ขึ้นไป และต้องการสร้างความสนิทสนมกลมเกลียวระหว่างคนไทยและคนพื้นเมือง ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ ตอนหนึ่งว่า "...ความปรารถนาใช่จะให้ความรู้ส่วนอักขระวิธีอย่างเดียว หวังจะสั่งสอนให้รู้จักทางราชการ แลให้รู้ความดีของการที่กลมเกลียวกันกับไทย" (หจช., ร.๕ ศ.๒/๑๐ พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ.๑๒๔) จึงได้มีการก่อตั้งโรงเรียนเมืองนครเชียงใหม่ขึ้น ในปี พ.ศ.๒๔๓๒ ซึ่งเป็นโรงเรียนรัฐบาลแห่งแรกของจังหวัดเชียงใหม่ และตาม "ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง" เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๔๑ ความว่า "บัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯเจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการฝึกสอนให้หัวเมืองได้เจริญขึ้นตามกัน เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการตีพิมพ์หนังสือแบบเรียนหลวงทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมปฏิบัติ แลวิชาความรู้อย่างอื่นขึ้นเปนอันมากเพื่อจะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ไว้สำหรับฝึกสอนกุลบุตรให้ทั่วไป" (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงราชสมบัติครบ ๑๐๐ ปีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๑ : ๒๐๕-๒๐๖)

ดังนั้นในปี พ.ศ.๒๔๔๒ หม่อมเจ้าอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่ จึงจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยอย่างจริงจังขึ้นที่โรงเรียนวัดเจดีย์หลวง การเปิดสอนครั้งแรกมีนักเรียนจำนวน ๗๓ คน และครู ๒ คน คือ พระครูสังฆปริคุต

(พระมหาคำปิง) เป็นครูใหญ่และผู้อำนวยการศึกษา และพระม่วง อรินทฺโม เป็นครูรอง ขึ้นตรงต่อกองบัญชาการศึกษาหัวเมืองภายใต้การดูแลของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และการสถาปนาโรงเรียนเมืองนครเชียงใหม่ที่ตั้งขึ้นก่อนหน้านั้นเป็นโรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑลพายัพ[๘] เมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๒ เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ช่วงแรกของการศึกษาแบบใหม่ในล้านนานั้นพบว่าโรงเรียนของคณะมิชชันนารีเพรสไบทีเรียน[๙] มีบทบาทในการจัดการศึกษามากกว่าโรงเรียนของรัฐบาล เพราะนอกจากจะมีจุดเด่นด้านการสอนภาษาอังกฤษแล้ว การขยายตัวของโรงเรียนรัฐบาลในท้องถิ่นยังประสบปัญหาที่สืบเนื่องมาตั้งแต่การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพคือ ปัญหาด้านบุคลากรที่มีครูจำนวนน้อยและคุณภาพไม่ดีนัก และปัญหาด้านงบประมาณ (วิบูลย์ ทานุชิต, ๒๕๒๗ : ๖๓-๖๔) ทำให้โรงเรียนมิชชันนารีกลายเป็นโรงเรียนสำหรับทั้งกลุ่มคนชั้นสูงและกลุ่มคนชั้นกลางที่เป็นลูกหลานของข้าราชการไทย ลูกหลานพ่อค้าคนจีนในเชียงใหม่ที่ต่างนิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือ (วัชระ สินธุประมา, ๑๙๙๖ : ๖) รวมไปถึงลูกหลานชาวบ้านหรือกลุ่มคนที่เปลี่ยนศาสนาที่มิชชันนารีอุปถัมภ์อยู่ (บุญเสริม ศาสตราภัย, ๒๕๒๓)

ต่อมาสยามได้เข้ามาจัดการศึกษาในล้านนาอย่างจริงจังหลังจากเกิดกบฏเงี้ยวขึ้นที่เมืองแพร่ในปี พ.ศ.๒๔๔๕ เห็นได้จากในปี พ.ศ.๒๔๔๖ ในมณฑลพายัพมีการจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยจำนวน ๑๐ แห่ง มีเด็กนักเรียน ๗๐๙ คน

---

[๘] ปัจจุบันคือโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่

[๙] โรงเรียนคริสต์นิกายโปรแตสแตนต์ของมิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนที่ก่อตั้งขึ้นในล้านนาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เช่น เมืองเชียงใหม่ คือ โรงเรียนเด็กผู้หญิงเชียงใหม่ (Chiang Mai's Girls School) หรือต่อมาคือโรงเรียนดาราวิทยาลัย ก่อตั้งโดยนางโซเฟีย บลัดเลย์ แมคกิลวารี ปี พ.ศ.๒๔๒๑ โรงเรียนชายวังสิงห์คำ (Chiang Mai's Boys School) หรือต่อมาคือโรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย ก่อตั้งโดยศาสนาจารย์เดวิด คอลลินส์ ปี พ.ศ.๒๔๓๐ และเมืองลำปาง โรงเรียนเคนเน็ธแม็คเคนซี (Kenneth Mackenzie School) โดยคณะมิชชันนารีเพรสไบเรียน ปี พ.ศ.๒๔๓๓ เป็นต้น

คาดว่าเป็นเด็กผู้ชายล้วน และในปี พ.ศ.๒๔๔๙ ก่อตั้งโรงเรียนสตรีประจำมณฑลพายัพคือ ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีของรัฐบาลแห่งแรกของเชียงใหม่[๑๐] โดยการอุปถัมภ์ของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๘ มีนักเรียนหญิงเมื่อเริ่มเปิดโรงเรียนจำนวน ๗๐ คน

การก่อกบฏครั้งนี้นอกจากจะเป็นความพยายามในการต่อต้านอำนาจการจัดการปกครองของสยามเหนือดินแดนล้านนาแต่ไม่สำเร็จโดยสยามได้ส่งกองทัพเข้ามาปราบปรามอย่างเด็ดขาด[๑๑] แล้วเหตุการณ์นี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจต่อการเป็นคนต่างกลุ่มกันของ “ไทย” และ “ลาว”[๑๒] ระหว่างสยามกับล้านนาที่ดำเนินมาตลอดระยะเวลานาน ทั้งสยามยังมองว่าล้านนามีฐานะที่ด้อยกว่า ดังข้อวิจารณ์การทำงานของเจ้าผู้ครองเมืองลำปางของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรว่า *“..ตัวเจ้านครลำปางเปนคนซื่อและโง่ที่สุด มิรู้ว่าสิ่งใดจะผิดจะชอบจะคิดก็สั้นชั่ววันหนึ่งเท่านั้น..”* (หจช., ร.๕ ม. ๕๘/๘๘ รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเรื่องราชการมณฑลลาวเฉียง วันที่ ๔ ฯ ๖ ค่ำ ปี ๑๒๔๖) หรือ

---

๑๐ ปัจจุบันคือโรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ เปิดทำการเรียนการสอนแบบสหศึกษาในระดับมัธยมศึกษา

๑๑ จากรายงานการปราบเงี้ยวของ ร.อ.เพิ่ม (หลวงทวยหาญรักษา) ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ได้ร่วมเดินทางมากับทัพของกรุงเทพฯ ได้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติของคนไทยใต้ที่มีต่อคนล้านนาในฐานะ “คนลาว” ที่มีความแตกต่างและด้อยกว่า เช่นการวิจารณ์วัฒนธรรมล้านนาเรื่องการสักร่างกายของผู้ชายและการขวากหูของผู้หญิงว่าเป็นเรื่องไม่มีเหตุผล งมงาย และน่าสงสาร (เพิ่ม (หลวงทวยหาญรักษา), ร.อ., ๒๕๑๕: ๙๒) รวมถึงการแสดงทัศนคติต่อผู้หญิงล้านนาในทางลบ เช่นในรายงานดังกล่าวได้พูดถึงพฤติกรรมของทหารไทยใต้ในกองทัพและผู้หญิงล้านนาที่ไม่รักนวลสงวนตัวจนเป็นเหตุให้ติดเชื้อโรคกามโรคของทหารกรุงเทพฯ ที่ขึ้นมาปราบเงี้ยวในคราวนั้น (เพิ่ม (หลวงทวยหาญรักษา), ร.อ., ๒๕๑๕: ๘๓)

๑๒ เช่น ปรากฏในตอนหนึ่งของพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงพระยาราชสัมภารากร ข้าหลวงสยามที่ถูกส่งไปปกครองเมืองเชียงใหม่ว่า “พระยาราชสัมภารากรต้องถือว่าถ้าพูดกับลาวฝ่ายหนึ่ง ไทยฝ่ายหนึ่ง ต้องถือว่าลาวเปนเขา ไทยเปนเรา” (หจช., รัชกาลที่ ๕ บ.๑.๒/๘ ให้นครเชียงใหม่ปกครองโดยสามัคคีแลให้ทางกรุงเทพฯ คอยสอดส่อง)

ปรากฏในคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ที่มีถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวไปทัพเชียงตุงในลักษณะที่ทรงเรียกว่า *"นิไสยสันดารลาว" ว่า "ด้วยนิไสยสันดารลาวมีอยู่ ๓ อย่าง เปนแต่อยากได้ของเขา ไม่อยากเสียของให้แก่ใคร กับเกียจคร้านเท่านั้น เหมือนกันตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ตลอดไปทุกบ้านทุกเมืองไม่เหมือนชาติภาษาอื่น ๆ ที่จะต่ำช้าเหมือนภาษาลาวไม่มี ไม่รักชาติรักสกุล ถ้าใครมีเงินสักสองชั่งสามชั่งขอบุตรเจ้าเมืองอุปราชราชวงษ์เปนภรรยาก็ได้"* (จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, ๒๔๕๙ : ๑๑๓-๑๑๔) จนนำไปสู่การต่อต้านและการจัดการแก้ปัญหาอย่างรุนแรง สยามจึงหันมาดำเนินนโยบายสร้างสำนึกของความเป็นพลเมืองร่วมกันอย่างเข้มข้นยิ่งขึ้น (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, ๒๕๓๑ : ๒๐๔-๒๗๗)

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงดำเนินนโยบายลดทอนความแตกต่างของเชื้อชาติวัฒนธรรม โดยหันมาให้ความสำคัญกับประชาชนที่ต้องมีความสำนึกการเป็นกลุ่มคนเดียวกัน หรือ "ความเป็นพวกเดียวกัน" ขึ้น (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, ๒๕๕๔ : ๒๑) นำไปสู่การตรากฎหมายและประกาศบังคับใช้ ได้แก่ พระราชบัญญัติแปลงชาติ พ.ศ.๒๔๕๔ โดยมีนัยสำคัญของการแปลงชาติตามที่ปรากฏในมาตรา ๓ คือเพื่อ *"แปลงคนเปนคนบังคับในสยาม"* และในระยะเวลาไม่นานก็ได้มีการตรากฎหมายสัญชาติขึ้นมาอีกหนึ่งฉบับคือ พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.๒๔๕๖ พร้อมกับออกกฎหมายพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ.๒๔๕๖ ขณะที่โรงเรียนสอนหนังสือไทยกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำให้คนล้านนารู้สึกถึงความเป็นไทยมากขึ้น โดยการออกกฎหมายพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.๒๔๖๑ และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.๒๔๖๔ ที่มีสาระสำคัญบังคับให้เด็กทุกคนได้เข้าเรียนโดยใช้ภาษาไทยเป็นสื่อกลางในการเรียนทำให้ภาษาไทยกลางแพร่หลายในล้านนา รวมถึงการสอน หลักสูตร เนื้อหาวิชาและตำราจะถูกควบคุมโดยกระทรวงธรรมการ เช่นตำราเรียนประเภทความรู้ทางสังคมที่สอนเรื่อง "หน้าที่พลเมืองดี"

ในฐานะพสกนิกรที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และมีความเป็นไทยร่วมกัน ในกรณีของล้านนานั้น การรับหลักสูตรการศึกษาของสยามและการใช้ภาษาไทยเป็นสื่อกลางในการสอน ทำให้สังคมล้านนาถูกผูกเข้ากับสังคมสยามมากขึ้นตามลำดับ เพราะการใช้ภาษาไทยกลางในการเรียนยังนำไปสู่การรับเนื้อหาทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือค่านิยมของกรุงเทพฯ และแบบตะวันตกเข้ามาพร้อมกับการเรียนการสอนในโรงเรียนอีกด้วย

จากนโยบายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการเน้นย้ำและยึดวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ เป็นหลักในการพัฒนาวัฒนธรรมของชาติ (วัชระ สินธุประมา, ๑๙๙๖ : ๑๐) อิทธิพลของภาษาไทยกลางจึงถูกเผยแพร่ไปทั่วประเทศ จนถึงกับมีรายงานในกระทรวงธรรมการระบุถึงความพยายามที่จะ “ฆ่าภาษาพื้นเมือง” ในมณฑลพายัพ (หจช., ศธ.๔๓/๑๔ พระยาไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๔๕๖) โรงเรียนมิชชันนารีในมณฑลพายัพซึ่งเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ จึงต้องหันมาปรับเปลี่ยนหลักสูตรการสอนให้สอดคล้องกับหลักสูตรของส่วนกลางพร้อมกับเลิกใช้ “ภาษาลาว” ในการสอนและหันมาดำเนินนโยบายการสอนตามที่กรุงเทพฯ จัดทำ คือให้มีการสอนเรียนการสอนภาษาไทย (แฮริส, วิลเลียม เขียน. หมวก ไชยลังการณ์ แปล, ๒๕๒๙ : ๑๔๗) และปรับแบบแผนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับแนวทางการศึกษาของรัฐ การรับเอาหลักสูตรการศึกษาของรัฐและการหันไปใช้ภาษาไทยกลางในการสอนของมิชชันนารี ยกตัวอย่างเช่น เนื้อหาหลักสูตรที่รัฐจัดการสอนแก่ผู้หญิงโดยเฉพาะวิชาสามัญจะต้องเรียนการเป็นแม่บ้านแม่เรือน เช่น การเย็บปักถักร้อย หรือการฝีมือ และความรู้เรื่องการครองเรือน รวมเรียกว่า “วิชาการเรือน” (หจช., ศธ. ๔.๔/๓๑ นางวาด วายวานนท์ ขอให้พิมพ์หลักสูตรโรงเรียนการเรือน ๓๕ ชุด) ซึ่งความรู้ดังกล่าวแทบจะไม่แตกต่างจากที่มิชชันนารีสอนแก่ผู้หญิงล้านนาอยู่แล้ว

นอกจากนี้การออกพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.๒๔๖๑ และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.๒๔๖๔ ยังส่งผลกระทบต่อโรงเรียนมิชชันนารีในมณฑลพายัพ โดยเฉพาะพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ที่วางกฎเกณฑ์และแบบแผนให้โรงเรียนจะต้องปฏิบัติตามแนวทางของรัฐบาลที่มีความเข้มงวดมากขึ้น อาทิ คุณสมบัติครู และการกำหนดหลักสูตรการสอนต่าง ๆ และพระราชบัญญัติประถมศึกษายังออกระเบียบที่กำหนดให้เด็กที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์จะต้องเข้าเรียนในโรงเรียน ส่งผลให้โรงเรียนมิชชันนารีในชนบทจำนวนมากปิดตัวลงเพราะขาดคุณสมบัติตามพระราชบัญญัติ (วัชระ สินธุประมา, ๑๙๙๐ : ๓๑-๓๒) จนทำให้เกิดการกระจุกตัวของการศึกษาอยู่เฉพาะโรงเรียนมิชชันนารีขนาดใหญ่ในเขตเมืองแทน

หลังจากนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ในทางการเมืองการปกครองได้ดำเนินนโยบายชาตินิยมอย่างต่อเนื่องผ่านระบบการศึกษาและมีความเป็นไปได้ว่าสังคมล้านนาน่าจะได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วพอสมควร ดังปรากฏในรายงานตรวจราชการมณฑลพายัพของสมเด็จ-พระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๒ ความว่า *"..การศึกษาเปนอุบายอันสำคัญ ที่จะเพาะความรักชาติไทยและความสำนึกต่อชาติภูมิ เข้าสู่พลเมืองที่ต่างกันด้วยชาติกำเนิดและคำพูดให้เปนไปสม่ำเสมอเปนปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกัน การศึกษาที่รัฐบาลจัดการ คงสอนแต่หนังสือไทยอย่างแบบหลวงทั่วไป ทั้งพระราชอาณาจักร์ทางจังหวัดอื่นในมณฑลพายัพเรียกว่าแพร่หลายมากแล้ว มีป้ายบอกถนนหนทางและสถานที่ราชการ.."* (หจช., อ.๑๕ รายงานการตรวจราชการจังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน มณฑลพายัพ กุมภาพันธ์-มีนาคม ๒๔๗๒ ของจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต) นอกจากนี้ยังได้มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมทั้งการปรับปรุงอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง การแต่งกาย ซึ่งส่งผลต่อวิธีคิดและความเป็นอยู่ของคนที่อาศัยอยู่ในเมือง เช่นคนชั้นสูงและคนชั้นกลางจนทำให้เกิดสังคมแบบเมืองขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มของคนที่ได้รับการศึกษา

แบบใหม่ที่รับมาจากตะวันตก ซึ่งความคิดแบบสังคมเมืองนี้ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องความก้าวหน้าของสังคม (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ๒๕๓๓ : ๑๙-๒๐) ที่เชื่อว่าความเปลี่ยนแปลงในสังคมจะนำประเทศไปสู่ความเจริญทัดเทียมกับอารยะประเทศ และพบว่าในด้านหนึ่งมีผลต่อความคาดหวังของสังคมต่อบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนแปลงไป คือผู้หญิงในฐานะพลเมืองดีมีหน้าที่สร้างความเจริญและความก้าวหน้าให้แก่ประเทศชาติด้วย ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของนางนิวรณ์ โรคาพาธ ครูใหญ่โรงเรียนสตรีมิชชันนารี แด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระราชินีในคราวเสด็จฯ นครเชียงใหม่และได้เสด็จฯ เยี่ยมโรงเรียนดาราวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๔๖๙ ว่า *"ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่มีสิ่งหนึ่งที่จะสนองพระเดชพระคุณยิ่งไปกว่าจะมีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททั้งสองพระองค์เป็นเนืองนิตย์และตั้งใจจะทำกิจในหน้าที่ของตนโดยเต็มกำลัง จะเชื่อฟังโอวาทคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์และพระราชกำหนดกฎหมาย อบรมนิสสัยของตนให้เป็นพลเมืองดีกระทำการมีประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมความเจริญแก่ประเทศให้ทวียิ่งขึ้น"* (จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙, ๒๕๐๗ : ๘๗)

แนวคิดนี้ส่งผลต่อการจัดการเรียนการสอนแก่ผู้หญิงล้านนาในโรงเรียนมิชชันนารีที่มีการปรับวิธีการคิด แนวทางการศึกษาและหลักสูตรเนื้อหาเพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางดังกล่าว ดังพระราชดำรัสตอบของพระบาทสมเด็จ-พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จเยี่ยมโรงเรียนดาราวิทยาลัยว่า *"เท่าที่ได้มาที่นี่ได้ดูหลักสูตรเห็นมีการสอนในเรื่องความรู้รอบตัวและการทำครัวการบ้าน ซึ่งเป็นของผู้หญิงควรจะเรียนไว้ให้คล่องแคล่ว รู้สึกว่าโรงเรียนนี้ดำเนินการสอนสำหรับสตรีเป็นการถูกต้องดีมาก เป็นที่น่ายินดียิ่ง"* (จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙, ๒๕๐๗ : ๘๘)

นอกจากนี้ในบทความของเฮอร์เบิท สวอนสัน (Swanson, Herbert R., ๑๙๘๘ : ๑๙๙) ได้พูดถึงแนวคิดทางการศึกษาของกลุ่มมิชชันนารีในล้านนาว่า *"การศึกษาเล่าเรียนในบ้านมิชชันนารี และต่อมาการเข้าเรียนในโรงเรียน เพื่อเติมภาพลักษณ์แก่สตรีล้านนาให้โดดเด่นในด้านงานอาชีพ คือ การออกไปทำงานนอกบ้านที่มีเงินเดือน และสามารถเป็นผู้อบรมหรือสอนคนอื่นได้ คือสอนคนให้อ่านออกเขียนได้ โดยเฉพาะลูกหลานของตนเอง สตรีเหล่านี้มีส่วนในการจัดตั้งการเรียนการสอนในคริสตจักรในวันอาทิตย์ จึงนับได้ว่าสตรีคริสเตียนเหล่านี้มีส่วนผลักดันการศึกษาในล้านนา มีครูคริสเตียนเข้าไปทำงานในโรงเรียนรัฐบาล สตรีที่อ่านออกเขียนได้และทำงานเต็มเวลามีเงินเดือนทั้งเป็นผู้นำในสังคมที่ช่วยอบรมคนอื่นได้นี้ กลายเป็นที่เคารพนับถือของหมู่บ้าน แม้ในตอนแรกสังคมจะจับตามองด้วยความหวาดระแวงสงสัยไม่ค่อยเชื่อในความสามารถก็ตาม"* (แปลโดยผู้เขียน)

การที่มิชชันนารีมองว่าผู้หญิงล้านนามีศักยภาพในด้านวัฒนธรรมเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว การ "เปิดโลกใหม่" แก่ผู้หญิงล้านนาด้วยการศึกษาแบบใหม่จึงเป็นการช่วยให้ผู้หญิงสามารถจัดระบบชีวิตทั้งในบ้านและที่ทำงาน โดยเฉพาะการให้ความรู้เพื่อมีอาชีพทำงานเต็มเวลา และมีเงินเดือน (Professionalization) เช่นที่นางนิวรณ์ โรคาพาธ ครูใหญ่โรงเรียนดาราวิทยาลัยอ่านคำกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๗ ในนามครูและนักเรียนดังนี้ *"นับว่าการศึกษาได้ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว มีนักเรียนที่จบชั้นมัธยมปีที่ ๖ ของโรงเรียนไปแล้ว ๒๙ คน และคนที่สำเร็จจากโรงเรียนนี้บางคนก็เป็นครูใหญ่อยู่ตามจังหวัดในฝ่ายเหนือ บางคนก็ได้เป็นนางพยาบาล"* (จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙, ๒๕๐๗ : ๘๖-๘๗)

กล่าวได้ว่าการศึกษาของผู้หญิงในโรงเรียนมิชชันนารีหลังการเข้ามาจัดการศึกษาของสยามอย่างเข้มข้นมีส่วนในการส่งเสริมให้ผู้หญิงล้านนามีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมล้านนาให้เกิดแนวคิดและรูปแบบสังคม

แบบใหม่ เช่นการที่โรงเรียนให้ทุนสนับสนุนนักเรียนที่เรียนดีไปศึกษาต่อยังโรงเรียนในกรุงเทพฯ หรือไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ เมื่อนักเรียนเหล่านี้สำเร็จการศึกษาน่าจะมีส่วนในการนำแนวคิดสังคมวัฒนธรรมแบบใหม่กลับมาเผยแพร่ในสังคมด้วย เช่นการแต่งกายแบบใหม่ อาหารการกิน ซึ่งวิชาการเรือนแบบใหม่ได้กลายเป็นสื่อแนะนำและตอกย้ำตำรับอาหารคาวหวานอย่างกรุงเทพฯ รวมทั้งอาหารฝรั่งที่มิซซันนารีนำมาสอน และเมื่อผู้หญิงที่ผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่เหล่านี้มีครอบครัว จึงมีส่วนในการเป็นตัวกลางถ่ายทอดวัฒนธรรมใหม่สู่สมาชิกในครอบครัวอย่างต่อเนื่องด้วย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ภายใต้การปกครองแบบใหม่รัฐบาลมีนโยบายขยายการศึกษาอย่างกว้างขวางมากขึ้น พร้อมกับปลูกฝังความคิดเรื่องชาตินิยมไปพร้อมกัน เช่น การสอดแทรกความคิดเรื่องพลเมืองของชาติไทยผ่านเนื้อหาหลักสูตรเพื่อกล่อมเกลาความคิดของผู้เรียนให้เกิดสำนึกเรื่องชาติ โดยเฉพาะเมื่อรัฐได้แก้ไขพระราชบัญญัติประถมศึกษา เดิมของปี พ.ศ.๒๔๖๔ และออกพระราชบัญญัติการศึกษาใหม่ ปี พ.ศ.๒๔๗๙ และประกาศบังคับใช้ทุกตำบลทั่วประเทศ โดยมีสาระสำคัญให้พลเมืองไทยทุกคนได้รับการศึกษาทั้งสามัญศึกษาและอาชีวศึกษา หรือกระทรวงศึกษาธิการได้มีการจัดฝึกอบรมครูทั่วประเทศ ที่นอกจากการอบรมวิชาเฉพาะแล้ว ยังมีการสอนรำวงและฝึกร้องเพลงปลุกใจเพื่อให้ครูนำไปเผยแพร่ต่อยังโรงเรียนในจังหวัดของตน (จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, ๒๕๓๖ : ๓๐๐)

นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะการนำวัฒนธรรมตะวันตกมาสร้างความเป็นอารยะให้ประเทศ เช่นมารยาทในสังคม การแต่งกาย หรือแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวัน รวมไปถึงการออกประกาศรัฐนิยม ฉบับที่ ๙ (พ.ศ.๒๔๘๓) ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่กำหนดให้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาประจำชาติที่พลเมืองทุกคนพึงเรียนรู้ ส่งผลให้โรงเรียนทั่วราชอาณาจักรกวดขันการสอนภาษาไทย และใช้ภาษาไทยเป็นภาษาราชการ

ส่วนภาษาถิ่นกลายเป็นเพียงภาษาพูดที่หายไปจากระบบการศึกษาในโรงเรียน โรงเรียนในภาคเหนือ เช่นโรงเรียนในจังหวัดเชียงใหม่ต่างยอมรับนโยบายดังกล่าวของรัฐบาล โดยเฉพาะโรงเรียนมิชชันนารี เช่นโรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย ที่แม้จะบังคับนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๕ ถึงปีที่ ๘ ให้พูดภาษาอังกฤษ แต่ชั้นต่ำกว่านั้นต้องพูดภาษาไทยกลาง และมีการลงโทษนักเรียนที่พูดภาษาไทยเหนือด้วย (หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ, MS-๗๙ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๑๙๓๖ และวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๑๙๓๖) นอกจากนี้การประกาศรัฐนิยมที่ให้บุคคลเปลี่ยนชื่อเป็นภาษาไทยยังส่งผลให้มีการสั่งปิดโรงเรียนมิชชันนารีที่ใช้ชื่อโรงเรียนเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น โรงเรียนแคนเน็ธแม็คเคนซี จังหวัดลำปาง ที่รัฐสั่งให้ยุบโรงเรียนดังกล่าวรวมกับโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย ในปี พ.ศ.๒๔๘๕ ส่วนโรงเรียนวิชชานารี ซึ่งเป็นโรงเรียนมิชชันนารีเช่นกันกลับไม่ถูกสั่งปิดเพราะใช้ชื่อเป็นภาษาไทย (ศักดิ์ รัตนชัย, ๒๕๓๔ : ๓๔)

การดำเนินนโยบายทางการเมืองของรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการจูงใจให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมผ่านการประกาศรัฐนิยมหลายฉบับที่เน้นเรื่องชาติ เผ่าพันธุ์ และหน้าที่ของคนไทยต่อชาติ เช่น การเปลี่ยนชื่อจาก “สยาม” เป็น “ไทย” และให้เรียก ชื่อ สัญชาติ และประชาชนที่อาศัยในประเทศไทยว่า “คนไทย” (รัฐนิยมฉบับที่ ๑ เรื่องการใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ ประกาศวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๒) สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ และสร้างสำนึกต่อหน้าที่ของคนไทยที่จะปกป้องรักษารักษาชาติไทยไว้ด้วยชีวิต (รัฐนิยม ฉบับที่ ๒ เรื่องการป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ ประกาศวันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๘๒) รวมถึงการไม่แบ่งแยกคนไทยออกเป็นกลุ่มเป็นเหล่าว่า ไทยเหนือ ไทยใต้ ไทยอีสาน หรือไทยมุสลิม (รัฐนิยม ฉบับที่ ๓ เรื่อง การเรียกชื่อชาวไทย ประกาศวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๘๒) ซึ่งคำอธิบายดังกล่าวมีผลต่อการเสนอภาพผู้หญิงล้านนาที่กลายเป็น “ผู้หญิงไทย” มีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อประเทศชาติ ทั้งมีความรักชาติ กล้าหาญ และ

พร้อมจะเสียสละเพื่อชาติ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนภาพของผู้หญิงล้านนาตามแนวคิดชาตินิยม พร้อมกับการสร้างคำอธิบายใหม่ให้แก่ผู้หญิงในฐานะที่เป็นหน่วยทางการเมืองที่มีสิทธิมีเสียงในการเลือกตั้ง[๑๓] และมีส่วนร่วมในการสร้างชาติให้มีความเจริญก้าวหน้าเช่นกัน ดังปรากฏในเนื้อหาของละครเรื่อง มหาเทวี (๒๔๘๑) ของหลวงวิจิตรวาทการที่ได้นำเรื่องนางกษัตริย์แห่งล้านนาที่ประกอบภารกิจยิ่งใหญ่ด้วยของการช่วยรวมเผ่าชาติไทยเข้าด้วยกัน โดยมีความเชื่อว่าหากไทยยังแตกแยกออกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยก็คงจะรุ่งเรืองได้ยาก เพราะไม่สามารถสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับประเทศไทยได้ (วิจิตรวาทการ, หลวง, ๒๕๓๑ : ๓๗)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาของผู้หญิงล้านนาที่มีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พบว่าแม้ผู้หญิงจะมีโอกาสได้รับการศึกษาแบบใหม่มากขึ้นจากโรงเรียนของมิชชันนารี หรือจากในโรงเรียนรัฐบาลที่ขยายตัวเพื่อรองรับนโยบายทางการศึกษาของรัฐไทยต่อหัวเมืองเหนือ[๑๔] เช่นโรงเรียนสตรียุพราชวิทยาลัย โรงเรียนสตรีวัฒโนทัยพายัพ และโรงเรียนสตรีประชาบาลวัดดอกเงิน[๑๕] (จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จ-พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙, ๒๕๐๗ : ๙๘) แต่หลักสูตรการศึกษาสำหรับผู้หญิงยังคงให้ความสำคัญแก่การให้ความรู้ด้านงานบ้านงานเรือน การเย็บปักถักร้อยมากเท่ากับการศึกษาด้านวิชาการ

---

[๑๓] แนวคิดดังกล่าวน่าจะเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ที่ผู้หญิงได้รับสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งได้เช่นเดียวกับผู้ชาย

[๑๔] อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐจะพยายามขยายการศึกษาในเขตมณฑลพายัพด้วยการตั้งโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลในท้องถิ่นมากขึ้นในช่วงเวลานี้ แต่กระนั้นก็ยังไม่สามารถแข่งขันด้านประสิทธิภาพกับโรงเรียนมิชชันนารีโดยเฉพาะด้านการสอนภาษาอังกฤษ เช่นปี พ.ศ.๒๔๗๐ โรงเรียนมัธยมหญิงและชายของมิชชันนารีสามารถเปิดชั้นเรียนที่สูงกว่าโรงเรียนของรัฐบาลได้แทบทุกเมือง (Siam Outlook, 1926: 11 และ Siam Outlook, 1927: 82, 94)

[๑๕] โรงเรียนเทศบาลดอกเงิน ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๔๖๖ ในวัดอู่ทรายคำ เชียงใหม่ ต่อมาวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๔๖๘ ได้ตั้งโรงเรียนใหม่ขึ้น ชื่อว่าโรงเรียนสตรีประชาบาล (วัดดอกเงิน) และย้ายไปเรียนที่วัดชัยศรีภูมิ เชียงใหม่ ปัจจุบันคือโรงเรียนเทศบาลดอกเงิน

(ยุพาภรณ์ แจ้งเจนกิจ, ๒๕๓๐ : ๒๔๓-๒๔๖) แม้กระทั่งในยุคการเปลี่ยนแปลงชาติสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามที่รัฐบาลให้โอกาสและสิทธิทางการศึกษาแก่ผู้หญิงเพิ่มขึ้นด้วยการจัดตั้งโรงเรียนมัธยมสตรีทั่วทุกจังหวัด ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสทางการศึกษามากขึ้นโดยเฉพาะผู้หญิงชั้นสูงและชั้นกลาง แต่หลักสูตรการสอนยังคงแทรกวิชาการเรือนเพื่อฝึกอบรมเด็กนักเรียนหญิงเป็นแม่เรือนและมารดาที่ดีของชาติภายใต้การดำเนินนโยบายเผยแพร่ “อุดมการณ์แม่เรือน” (สุขสันต์ แดงภักดี, ๒๕๓๗ : ๕๕) ส่งผลให้ค่านิยมทางสังคมเกี่ยวกับงานที่เหมาะสมกับผู้หญิงควรเป็นงานที่สอดคล้องกับความรู้และหน้าที่และจำเป็นต้องใช้ผู้หญิง เช่นในกรณีของผู้หญิงเหนือที่แม้ในช่วงเวลานี้จะสำเร็จการศึกษาในระบบการศึกษาแบบใหม่จำนวนมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงมีหน้าที่และบทบาทในแวดวงที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ตามขนบธรรมเนียมเดิม เช่นประกอบอาชีพเป็นครูและพยาบาล[๑๖] หรือทำงานในหน้าที่สังคมสงเคราะห์แต่ก็มักจะมีบทบาทในระดับท้องถิ่นเป็นสำคัญ[๑๗]

---

[๑๖] อาทิ อาจารย์ศิวิลัย สิงหเนตรที่ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนดาราวิทยาลัย (ดาราใต้) เชียงใหม่ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย กรุงเทพฯ และเรียนพิเศษต่อที่โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย หลังจากนั้นไปศึกษาต่อวิชาพยาบาลที่วิทยาลัยแพทย์ปักกิ่ง ประเทศจีน และวิทยาลัยแพทย์มหาวิทยาลัยมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยทุนของสภาคริสตจักรหลังจากนั้นกลับมาทำงานเป็นพยาบาลและอาจารย์พยาบาลที่โรงพยาบาลแมคคอร์มิค เชียงใหม่ (สมบูรณ์ สุวรรณอัตถ์, ๒๕๒๒ : ๔๒-๔๖)

[๑๗] อาทิ คุณเสงี่ยม ช. สิงหเนตร นักสังคมสงเคราะห์และคริสเตียนที่มีชื่อเสียงและตั้งสำนักงานทนายความขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ (ปราณี ณ พัทลุง, ๒๕๓๘ : ๑๙๕)

⊙ บทสรุป

แนวคิดทางการศึกษาของสังคมล้านนามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างสำคัญกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และบริบทที่เกี่ยวข้องและแวดล้อมอยู่ในแต่ละช่วงของเวลา และมีผลต่อการจัดการศึกษาแก่ผู้หญิงล้านนาอย่างมีนัยสำคัญ แม้ในยุครัฐจารีตของล้านนาจะให้ภาพการศึกษาของผู้หญิงไม่ชัดเจนนัก เนื่องด้วยหลักฐานเพื่อใช้ศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงมีจำนวนไม่มากนักและเรื่องราวค่อนข้างจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มผู้ปกครอง แต่จากการศึกษากฎหมายโบราณของล้านนา เช่น กฎหมายคลองเจือแห่งพระเจ้ากือนา พบว่าผู้หญิงล้านนาสมัยจารีตน่าจะได้เล่าเรียนหนังสือพอสมควร แม้อาจจะไม่สามารถยืนยันได้ว่าผู้หญิงได้รับการศึกษาอย่างชัดเจนแต่ก็มีความเป็นไปได้ว่าผู้หญิงล้านนาบางส่วนน่าจะมีโอกาสศึกษาหาความรู้ตามขนบโบราณอยู่บ้าง และเมื่อเข้าสู่ช่วงเวลาแห่งการขยายอำนาจของสยามและอาณานิคมตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ สังคมล้านนาได้เปิดโอกาสให้มิชชันนารีคณะเพรสไบเรียนได้เข้ามาเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์ พร้อมกับได้นำแนวคิดทางการศึกษาแบบตะวันตกเข้าด้วยการจัดตั้งโรงเรียนที่มีครูผู้สอนเป็นกลุ่มมิชชันนารี มีผู้เรียนเป็นเด็กผู้หญิงล้านนา โดยในช่วงแรกพบว่าหลักสูตรการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับแนวคิดการเผยแพร่พระคริสต์ธรรมและความเป็นตะวันตกบนฐานของความคิดที่ว่าผู้หญิงล้านนามีบทบาททางสังคมวัฒนธรรมสูง การให้การศึกษาแก่ผู้หญิงจึงเป็นจุดมุ่งหมายหนึ่งของภารกิจทางศาสนา ซึ่งทำให้ผู้หญิงล้านนามีโอกาสได้รับการถ่ายทอดความรู้และแนวการศึกษาในอีกลักษณะหนึ่งที่ต่างไปจากยุคจารีต และในช่วงต่อเมื่อที่สยามได้เข้ามาจัดการปกครองล้านนาอย่างเต็มที่ อำนาจจากสยามได้แผ่ขยายและเข้ามามีบทบาทต่อโรงเรียนของมิชชันนารีไม่ว่าจะเป็นปฏิบัติการผ่านการควบคุมหลักสูตรได้อย่างเบ็ดเสร็จ หรือการสร้างกฎระเบียบ บรรทัดฐานทางจริยธรรมของโรงเรียนที่เป็นองค์ประกอบของสยาม ส่งผลให้โรงเรียนมิชชันนารีจำเป็นต้องปรับตัวและปรับองค์ประกอบทางการศึกษาแบบตะวันตกของตน

เพื่อสามารถที่จะมีปฏิบัติการทางแนวคิดร่วมกับสยามพร้อมกับพยายามที่จะเก็บรูปแบบวิถีชีวิตของท้องถิ่นไว้ อย่างไรก็ตาม เมื่ออำนาจจากสยามแผ่ขยายเข้ามาและมีบทบาทต่อการกำหนดแนวทางการปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ รวมถึงการสร้างอุดมการณ์แนวคิดเอกชาติและความเป็นพลเมืองผ่านระบบการศึกษาในล้านนาอย่างต่อเนื่องและเต็มที่ ทั้งการจัดสร้างโรงเรียนรัฐบาลเพื่อทำการสอนภาษาไทย การกล่อมเกลาความคิดผ่านหลักสูตรการศึกษา การใช้กฎหมายเพื่อกำหนดและจัดการการศึกษาอย่างเป็นระบบและทั่วถึงทั้งประเทศ โรงเรียนสำหรับสตรีในล้านนาจึงเป็นหนึ่งในกลไกอุดมการณ์ของรัฐชาติไทยที่ส่งผ่านแนวคิดการจัดการศึกษาสำหรับผู้หญิงที่เป็นไปเพื่อปลูกฝังคุณสมบัติให้นักเรียนหญิงเป็นคนขยันขันแข็ง สะอาดทั้งร่างกายและจิตใจ เป็นสุภาพสตรี มีความซื่อสัตย์สุจริตมีอุปนิสัยใจคอดี และในที่สุดคือเป็นพลเมืองไทยที่ดีของประเทศ

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงราชสมบัติครบ ๑๐๐ ปีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๑). **เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

คณิเทพ ปิตุภูมินาค และคณะ. (๒๕๕๗). “การขับขานวรรณกรรมล้านนา : จ๊อย”. **วารสารวิจิตรศิลป์**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม.

จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙. (๒๕๐๗). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ม.ร.ว.ทรงพันธุ์ ศุขสวัสดิ์ ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗.

จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง. (๒๔๕๙). พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร โปรดให้พิมพ์เปนครั้งแรกในงานศพพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรักษ์ (ม.ว.พิณ สนิทวงศ์ ณกรุงเทพ). พระนคร : โรงพิมพ์ไทย.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (๒๕๓๓). **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.๒๔๗๕**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

บุญเสริม ศาสตราภัย. (๒๕๒๓). **ศรีโหม้ : คนเชียงใหม่คนแรกที่ไปอเมริกา**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ปอง.

ปราณี ณ พัทลุง. (๒๕๓๘). **เพ็ชรลานนา เล่ม ๒**. เชียงใหม่ : ผู้จัดการภาคเหนือ.

พระครูอดุลยสีลกิตติ์. (๒๕๔๙). **“การศึกษาของสามเณรและพระภิกษุหลงการบวช”. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนา ฉบับ ๖๓๕ ปีพระบรมธาตุดอยสุเทพ**. เชียงใหม่ : วัดพระธาตุดอยสุเทพ และมูลนิธิพระบรมธาตุดอยสุเทพ.

เพิ่ม (หลวงทวยหาญรักษา), ร.อ. (๒๕๑๕). **รายงานการปราบเงี้ยว พ.ศ.๒๔๔๕**. อนุสรณ์อำมาตย์ตรีหลวงประกอบวรรณกิจ. กรุงเทพฯ : เสนาการพิมพ์.

เฟลตัส, ยอร์ช เฮาส์ เขียน. กองคริสเตียนศึกษา แปล. (๒๕๓๐). **หมอเฮาส์ในสมัยรัชกาลที่ ๔**. กรุงเทพฯ : กองคริสเตียนศึกษา สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย.

แมคกิลวารี, แดเนียล เขียน. จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล แปล. (๒๕๓๗). **กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว : อัตชีวประวัติของศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารี ดี ดี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.

รัตนาภรณ์ เศรษฐกุล. (๑๙๙๖). **"คริสตศาสนาโปรแตสแตนต์กับเศรษฐกิจและการเมืองล้านนา."** คริสตศาสนากับขนบประเพณีและวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่ : คณะศาสนศาสตร์แมคกิลวารี มหาวิทยาลัยพายัพ.

วิจิตรวาทการ, หลวง. (๒๕๓๑). **ที่ระลึกนิทรรศการผลงาน ๙๐ ปีของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๓๑**. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๔๙). **คลองตัดคำพระพุทธโฆสาจารย์**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา.

ศักดิ์ รัตนชัย. (๒๕๓๔). **ประวัติศาสตร์ศึกษา : ยุทธเวหาลำปาง**. ลำปาง : ลำปางการพิมพ์.

สมบูรณ์ สุวรรณอัตถ์. (๒๕๒๒). **"อมตะชีวิตและผลงานของอาจารย์ศิวไลย สิงหเนตร ผู้มีลูกศิษย์ลูกหานางพยาบาลทั่วโลก." พ่อเลี้ยงคอร์ทแห่งเชียงใหม่.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก.

แฮริส, วิลเลียม เขียน. หมวก ไชยลังการณ์ แปล. (๒๕๒๙). The Prince Royal's College ๘๐ ปี ๑๙๐๖-๑๙๘๖. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก.

บทความภาษาไทย

กฤษณา เจริญวงศ์. (๒๕๒๗). "บทบาทของมิชชันนารีอเมริกัน : การศึกษาในหัวเมืองล้านนา." **ล้านนากับการศึกษาแนวใหม่**. หนังสือที่ระลึกในโอกาสเฉลิมฉลอง ๖๐ ปีวิทยาลัยครูเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : บริษัทนวกมล จำกัด.

จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์. (๒๕๓๖). "นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม : ลัทธิชาตินิยมกับผลกระทบทางสุนทรียทัศน์." **สัมมนาเรื่องจอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วัชระ สินธุประมา. (๑๙๙๖). **"คริสตศาสนาโปรแตสแตนต์กับการศึกษาและวัฒนธรรมล้านนา"**. คริสตศาสนากับขนบประเพณีและวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่ : คณะศาสนศาสตร์แมคกิลวารี มหาวิทยาลัยพายัพ.

_____. (๑๙๙๐). "ภาษาที่ใช้ในการสอนและการสอนภาษาในโรงเรียนมิชชันนารีภาคเหนือ นับตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง." **ศาสนาคริสต์-มิชชันนารี-สังคมไทย รวมบทความชุดที่ ๑**. เฮอร์เบิท อาร์ สวอนสัน และประสิทธิ์ พงศ์อุดม บรรณาธิการ. เชียงใหม่ : ฝ่ายประวัติศาสตร์ สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย.

วิบูลย์ ทานุชิต. (๒๕๒๗). "การปฏิรูปการศึกษาในล้านนา : สมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.๒๔๔๒-๒๔๗๖)." **ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่**. หนังสือที่ระลึกในโอกาสเฉลิมฉลอง ๖๐ ปีวิทยาลัยครูเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : บริษัทนวกมล จำกัด.

สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (๒๕๕๔). "๑๐๐ ปีแห่งสัญชาติไทย ตอนที่ ๑." **วิภาษา**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ (๑๖ กันยายน - ๓๑ ตุลาคม).

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (๒๕๓๑). "การเกิดแนวคิด "หน้าที่พลเมือง" ในรัฐไทยสมัยใหม่." **รัฐศาสตร์สาร**. ๑๔ : ๓ (กันยายน ๒๕๓๑-เมษายน ๒๕๓๒).

วิทยานิพนธ์

ยุพาภรณ์ แจ้งเจนกิจ. (๒๕๓๐). **การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะโรงเรียนราชินี พ.ศ.๒๔๔๗-๒๕๐๓**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เอกสารชั้นต้นภาษาไทย

หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ, MS-๗๙ สมุดหมายเหตุรายวันของ P.R.C.. เล่มที่ ๑. หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ. สิริกิตติสับบ์. วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๑๙๓๖ และวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๑๙๓๖.

_____. พระยาไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ สำเนาที่ ๔๓/๑๔. วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๔๕๖.

_____, นางวาด วายวานนท์ ขอให้พิมพ์หลักสูตรโรงเรียนการเรือน ๓๕ ชุด สำเนาที่ ๔.๔/๓๑.

_____, เอกสารรัชกาลที่ ๕. ศ. ๒/๑๐. พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ สำเนาที่ ๒๔/๑๕๘๙. วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ.๑๒๔

_____, เอกสารรัชกาลที่ ๕. รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเรื่องราชการมณฑลลาวเฉียง สำเนาที่ ๕๘/๘๘ วันที่ ๔ฯ ๖ ค่ำ ปี ๑๒๔๖.

_____, เอกสารรัชกาลที่ ๕. ให้นครเชียงใหม่ปกครองโดยสามัคคีแลให้ทางกรุงเทพฯ คอยสอดส่อง สำเนาที่๑.๒/๘.

_____, ตอบคำถามคำว่าชาติ สำเนาที่ ๒.๕๖/๘๑.

_____, รายงานการตรวจราชการจังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน มณฑลพายัพ กุมภาพันธ์-มีนาคม ๒๔๗๒ ของจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต สำเนาที่ อ. (๑๕).

หนังสือภาษาอังกฤษ

Carr, Edward Hallet. (2017). What is History?, Palgrave Macmillan.

Dodd, W.C. (1923). The Tai Race : The Elder Brother of the Chinese, complied and edited by his wife. Iowa : The Tarch Press.

บทความภาษาอังกฤษ

Swanson, Herbert R. (1988). “A New Generation : Missionary Education and Changes in Women’s Roles in Traditional Northern Thai Society.” Sojourn 3, 2 (August) : 187-206.